

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich Frank Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Μιχ. Τσαμαδός.—Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.—Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Παν. Κανελλόπουλος.—Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.—Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41

1937

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Η ΠΛΑΝΗ ΩΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ¹⁾

Υ Π Ο

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ μεγαλείτερον ἔργο ἐνὸς φιλοσόφου πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε — ὅσο κι' ἂν θὰ φανῆ αὐτὸ παράξενο — ὄχι στὸ λόγο, ἀλλὰ σὲ μιὰ πράξη: στὴν πράξη, ποὺ γίνεται ἔξω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, γύρω του, πέρα ἀπ' τὴν ἀτομικὴ του τὴ ζωὴ. Ἄρκει νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι ἓνας φιλόσοφος ἔκαμε ἄλλους ἀνθρώπους νὰ «φιλοσοφήσουν», νὰ φιλοσοφήσουν ἀληθινὰ καὶ πρωταρχικά, δηλαδὴ μέσ' ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους, ἄρκει νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι κατάφερε μιὰ τέτοια πράξη, γιὰ νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς εἶνε μέγας. Στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος βλέπουμε, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας μέγας φιλόσοφος, ποὺ νὰ μὴν ἔχη ἓναν ἄξιο μαθητὴ, ποὺ νὰ μὴν ἔχη δηλαδὴ — ἔξω ἀπ' τὴν γενικὴ ἐπίδραση, ποὺ ἀσκεῖ σὲ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους — ἓναν τοῦλάχιστον μαθητὴ, ἓναν τοῦλάχιστον, ποὺ νὰ φιλοσοφῆ ἀληθινὰ καὶ πού, φιλοσοφώντας, νὰ κἀνη δυνατὰ, μπροστὰ σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμον, τὴν ὁμολογία, ὅτι χρωστᾷ τὴν ἀλήθεια του κι' ὅτι χρωστᾷ τὸν ἑαυτό του στὴ φωνὴ τοῦ «διδασκάλου».

Ἡ Ἰωάννα Hersch, μιὰ Ἑλβετίδα καὶ μιὰ ἀπ' τὶς σπάνιες γυναικεῖες ψυχές, ποὺ ξέρουν ὄχι ἀπλῶς νὰ εἶνε ἀπέραντες σὲ ἔκταση, μὰ ποὺ ἔχουν καὶ βάθος καὶ μάλιστα βάθος φιλοσοφικὰ συνειδητοποιημένο, ἡ Ἰωάννα Hersch ἔβγαλε γαλλικά, στὴ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν ἐκδόσεων τοῦ «Alcan», ἓνα ἔξαιρετικὸ βιβλίον. Στὸν πρόλογό της λέει ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι στὸ βιβλίον της θὰ μᾶς εἰπῆ ὅλα ὅσα χρωστᾷ στὸν Karl Jaspers, στὸν φιλόσοφο τῆς Χαϊδελβέργης, ποὺ ἀρκετὲς φορὲς ὡς τώρα μοῦ ἔδωσε καὶ μένα τὴν ἀφορμὴ νὰ μιλήσω ἐν ὀνόματί του. Ἡ Ἰωάννα Hersch ἦταν μαθήτρια τοῦ Jaspers στὴ Χαϊδελβέργη, στὴν πόλιν μὲ τὴν μεγάλη πνευματικὴ παράδοση. Ὁ Jaspers ἔκανε τὴ μαθήτριά του νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ φιλοσοφήσῃ, ὅπως

1) Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γράφεται ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου τῆς Jeanne Hersch, *L'illusion philosophique*, Paris (Félix Alcan), 1936.

μιλάει καὶ φιλοσοφεῖ, ἀληθινὰ καὶ μέσ' ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, δηλαδὴ πρωταρχικά. Αὐτὸ — πού εἶνε ὅ,τι ἀκριβῶς καλλίτερο μπορεῖ νὰ κατορθώσῃ ἓνας φιλόσοφος κ' ἓνας ἄνθρωπος — δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε, ἂν ὁ διδάσκαλος ἔβαζε ἀπλῶς τὸ μαθητῆ του νὰ ἐπαναλάβῃ, τυπικὰ καὶ σὰν νὰ ἦσαν ξένα, τὰ λόγια, πού θὰ τοῦ ὑπαγόρευε. "Ὅχι· αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν τίποτα. Μόνον τότε ἀξίζει ὁ μαθητῆς, ὅταν φιλοσοφῇ κι' αὐτός, σὰν νὰ φιλοσοφῇ καὶ νὰ τὰ λέῃ ὅλα γιὰ πρώτη φορά. Μόνο στὴν περίπτωση αὕτῃ ἀξίζει κι' ὁ διδάσκαλος.

* * *

Ἡ Ἰωάννα Hersch προσπαθεῖ στὸ βιβλίον της νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ χωρὶς νὰ χρησιμοποιῆ γιὰ βάση της μιὰ πλάνη. Τὴν πλάνη αὕτῃ, πού εἶνε ἀναπόφευκτη, τὴν πιστοποιεῖ ἓνας ἄνθρωπος, πού δὲν ἀπορρίπτει διόλου τὴν φιλοσοφία. Τὴν θεμελιακὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας (κάθε φιλοσοφίας) τὴν πιστοποιεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch στὸ ξεκίνημα ἑνὸς δρόμου ἀληθινοῦ, τὴν πιστοποιεῖ σὰν κᾶν, πού πραγματοποιώντας ἀκριβῶς τὴν ἀλήθεια της, παθαίνει ἡ φιλοσοφία.

Τὴν ἔρευνά της τὴν ἀρχίζει ἡ Ἰωάννα Hersch, ἐπιχειρώντας τὴ διάκριση τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀπὸ τὸ δόγμα, δηλαδὴ ἀπ' τὴν θρησκεία, καθὼς κι' ἀπὸ τὴν τέχνη. Στὴν προσπάθειά της αὕτην εἶνε ἀφιερωμένο τὸ πρῶτο κεφάλαιο. Ξεκινώντας γιὰ νὰ κἀνῃ τίς διακρίσεις της, λέει, ὅτι ἱστορικὰ ὅλα τὰ ἀντικείμενα, πού εἶδε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν συνείδηση του, κι' ὅλα τὰ ἐρωτήματα, πού ἔθεσε, ὅλα τὰ ἔχει κᾶποτε ἰδῆ καὶ θέσει φιλοσοφικά. Μὲ τὴν θεολογία συνδυάσθηκε ἡ φιλοσοφία, μ' ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως καταπιάσθηκε, τ' ἄφινε ὅμως ἓνα-ἓνα νὰ φεύγουν ἀπ' τὴν δικαιοδοσία της κι' ἀπ' τὴ σφαῖρα τῶν προβλημάτων της, ὅταν μιὰ ἀπ' τίς εἰδικὲς ἐπιστῆμες—ἡ ἀστρονομία π. χ.—τ' ἀντιμετώπιζε μὲ τρόπο θετικὰ καὶ ἀναντίρροτα σωστό. Στὸ τέλος κατάντησε καὶ ἡ φιλοσοφία ἡ ἴδια μιὰ εἰδικὴ ἐπιστήμη, κατάντησε ἡ ἐπιστήμη, πού ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τίς μεθόδους καὶ μὲ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἦρθε ἡ στιγμή, πού ἡ «λογικὴ», κοντὰ σ' αὕτην ὅμως καὶ ἡ «ψυχολογία», αὐτὲς οἱ δυὸ μονάχες τους ἐχαρᾶκτηρίζονταν ὡς «ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία». Εὐτυχῶς ξεπεράσθηκε κι' αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς φιλοσοφίας. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ ψυχολογία μὲ τὰ θετικὰ τους πιά ἐπιστημονικὰ ἀποτελέσματα «ἀποσπασθήκανε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία κι' ἔτσι ξαναβρῆκε ἡ φιλοσοφία τὸν ἑαυτὸ της τόσο ἀπροσδιόριστο, τόσο πλούσιο, τόσο προβληματικὸ καὶ ἀπριόριστο, ὅσο ποτέ. "Ἄς τολμήσουμε νὰ τὸ εἰποῦμε: ἡ φιλοσοφία ξαναβρῆκε τὸν ἑαυτὸ της τόσο νεογέννητο, ὅσο ποτέ».

Ἡ φράση αὕτῃ τῆς Ἰωάννας Hersch εἶνε χαρακτηριστικὴ. "Ὅποια φιλοσοφία δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ της, σὲ κάθε της βῆμα, σὰν

νεογέννητο, δὲν εἶνε φιλοσοφία, ἀλλ' εἶνε τὸ πολὺ-πολὺ ἓνα ἀρχεῖο παλαιῶν ἐγγράφων, εἶνε ὁ πίνακας περιεχομένων μιᾶς ζωῆς, πού ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχη μέσα μας. Ἡ φιλοσοφία πρέπει, σὲ κάθε της βῆμα νάνε σὰν νεογέννητη. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἢ σημερινὴ ἀγνοεῖ καθεὶ τὸ χθесινό. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Ἀντίθετα ἀπ' τὴν ἐπιστήμη πού μὲ κάθε της βῆμα ξεπερνάει προοδευτικὰ κᾶτι, καί, ξεπερνώντας το, τὸ βυθίζει πιά σιὸ σκοτάδι τῆς αἰώνιας λήθης, ἡ φιλοσοφία νοιώθει μιὰ εὐθύνη γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἂν καὶ εἶν' ἐξαρτημένη ἀπὸ κάθε βῆμα τοῦ παρελθόντος, εἶνε ἀχίρριστη καὶ τὸ σβύνει, ἡ φιλοσοφία ἢ ἀληθινή, πού εἶνε πάντα σὰν νεογέννητη, νοιώθει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετωπίσῃ κάθε περασμένη φιλοσοφία. Καὶ τὴν νοιώθει τὴν ὑποχρέωση αὐτή, γιὰτι ποτὲ—καμμιά ἀληθινὴ φιλοσοφία—δὲν εἶνε περασμένη καὶ ξεπερασμένη. Αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ παράξενο καὶ τὸ ξεχωριστό, πού διαπιστώνει καὶ ἡ Ἰωάννα Hersch στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ πού μᾶς κάνει νὰ διακρίνουμε τὴν φιλοσοφία (χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ τὴν προσδιορίσουμε ἀπ' τὸ ἀντικείμενό της) μᾶς κάνει νὰ τὴν διακρίνουμε ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐκδήλωση τοῦ πνεύματος. Πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι ἡ φιλοσοφία—ἐνῶ χάνει τὴν ἀρμοδιότητά της ἐπάνω σὲ κάθε πρόβλημα, πού τὸ ἔλυσε ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη θετικὰ καὶ ἀναντίρρητα—δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ θεωρεῖ δική της τὴ λύση (τὴν θετικὰ ἐσφαλμένη λύση) πού δόθηκε σιὸ πρόβλημα αὐτὸ ἄλλοτε, δηλαδὴ τὴν ἐποχὴ, πού ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη δὲν τὸ εἶχε λύσει ἀκόμα θεικὰ. Ἡ Ἰωάννα Hersch λέει: «ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα παύει νὰ εἶνε φιλοσοφικὸ—καὶ παύει μάλιστα ὀριστικὰ—ἀπ' τὴ στιγμὴ, πού μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη νὰ τὸ λύσῃ μὲ τρόπο ἀναντίρρητο. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, οἱ λύσεις, πού προηγηθήκανε στὴν ἐπιστημονικὴ λύση, διατηροῦν γιὰ μᾶς, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν πραγματικὴ τους ὀρθότητα, ἓνα ἐνδιαφέρον». Ἐδῶ μάλιστα κάνει ἡ Ἰωάννα Hersch καὶ μιὰν ἄλλη σωστὴ διαπίστωση, πού χρησιμεύει γιὰ νὰ διακρίνῃ τὴν φιλοσοφία ἀπ' τὸ δόγμα, μὰ κι' ἀπ' τὴν ἐπιστήμη. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποκρυσταλλώνεται ποτὲ σὲ κᾶτι πάγιο καὶ ἀμετακίνητο, σὲ κᾶτι δηλαδὴ, πού ὑπάρχει ὡς δόγμα ἀμετάβλητο (ἢ ἀπορρίπτεται ὀλόκληρο), πού ἰσχύει τέλος ὡς πόρισμα σωστὸ (ἢ χάνεται ὀλόκληρο, ἂν ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένο). Ἡ φιλοσοφία εἶνε πάντα «καθ' ὁδόν», δὲν εἶνε ποτὲ φθασμένη. «Κάθε φιλοσοφία προχωρεῖ σὰν νὰ μπορούσε ν' ἀποδείξῃ τίς θέσεις της μ' ἓναν τρόπο ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο· προχωρεῖ σὰν νὰ ἦταν ὁ μοναδικὸς της σκοπὸς νὰ δόσῃ μιὰν ἀληθινὴ λύση σιὸ πρόβλημα, πού ἔχει τεθῆ· σὰν νὰ ἦσαν τὰ πορίσματά της ἓνα τελειωτικὸ σύνολο ἢ τοῦλάχιστον ἡ ὀριστικὴ βάση μιᾶς νέας ἐπιστήμης». Τὸ ὅτι προχωρεῖ ἔτσι ἡ φιλοσοφία, αὐτὸ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ θεολογία. Ἀν ἔφθανε ὁμως καὶ πραγματικὰ σὲ τελειωτικὰ συστήματα καὶ σὲ ὀριστικὰ ἀποτελέσματα, δηλαδὴ σὲ λύσεις ἐπιστημονικὰ ἀληθινές, θὰ

ἔπαυε ἡ φιλοσοφία νὰ εἶνε φιλοσοφία. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch καμμιά φιλοσοφία—εὐτυχῶς—δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ἐπιστημονική, τὴ συστηματικὴ καὶ ὀριστικὴ ἀποστολή, πὺ ἐνόμιζε ὁ δημιουργός της, ὅτι ἐκπληρώνει.

Ἐπειτα ἀπ' τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς ἐξετάζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴ διαφορὰ, πὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν τέχνη. Ἡ διαφορὰ ἐγκεῖται κυρίως στὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει πρὸ πάντων στὸ «φιλοσοφεῖν» καὶ ὄχι στὸ τετελεσμένο σύστημα. Ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει σὲ κᾶτι, πὺ πάντα γίνεται, ἐνῶ ἡ τέχνη ὑπάρχει σὲ κᾶτι τετελεσμένο, στὸ τελειωμένο ἔργο. Τὸ ἔργο αὐτό, ἀνεξάρτητο πιά ἀπ' τὸν δημιουργό του, ἀνεξάρτητο πιά ἀπ' τοὺς πόνους καὶ ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ δημιουργοῦ του, ὑπάρχει ἀμετακίνητο. Ἡ φιλοσοφία εἶνε πάντα ἡ μορφὴ ἐνὸς «γίγνεσθαι». Ἐνῶ ἡ τέχνη ἐκφράζει τὴν αἰωνιότητά της—ἔτσι λέει πολὺ σωστὰ ἡ Ἰωάννα Hersch—σὲ μιὰ στιγμαία τελειότητα, ἡ φιλοσοφία ἐκφράζει τὸ αἰώνιο, πὺ κ' αὐτὴ βέβαια τὸ συμβολίζει, στὴν προσπάθεια, πὺ γίνεται μέσ' στὴν διάρκεια, δηλαδὴ στὴν πιστὴ ἀφοσίωση, πὺ πρέπει νὰ δείχνῃ ὁ φιλόσοφος στὶς ἀρχές του. Γι' αὐτὸ «ἡ φιλοσοφία ὑποχρεώνει», ἐνῶ ἡ «τέχνη δὲν ὑποχρεώνει». Ἡ φιλοσοφία ἔχει πάντα μέσα της ἕνα «δέον» καὶ μιὰν ἠθική, στὴ γενικώτατη σημασία, πὺ μπορεῖ νὰ πάρῃ ἡ λέξη. Στὴ φιλοσοφία καὶ ἡ πιὸ καθαρὴ θεωρητικὴ διαπίστωση ἔχει μέσα της κᾶτι τὸ ἠθικὰ δεσμευτικὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ. Σὲ τί ὅμως τάχα μᾶς δεσμεύει ἡ φιλοσοφία; Τί εἶνε ἐκεῖνος, πὺ ἀπέναντί του πρέπει νὰ εἴμαστε πιστοί; Μᾶς δεσμεύει τάχα ἡ φιλοσοφία στὶς λύσεις, πὺ ἔχει δώσει στὰ διάφορα προβλήματα; Ὁχι! Ἄν μᾶς ἔδενε ἡ φιλοσοφία στὶς λύσεις, πὺ ἔχει δώσει, θὰ ἔπαυε νὰ εἶνε φιλοσοφία. Ἡ Ἰωάννα Hersch γράφει: «Ἡ φιλοσοφία μᾶς δεσμεύει—ὄχι ὅμως πάντως στὶς λύσεις πὺ προτείνει». Σὲ τί ὅμως μᾶς δεσμεύει; Τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν διατυπώσῃ. Τὸ μόνο, πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ κἀνῃ, εἶνε νὰ τὴν ζήσῃ τὴν ἀπάντηση μὲ τὸν ἑαυτό του ὀλόκληρο.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου της ἐξετάζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα στὴ σχέση του πρὸς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φιλοσόφου. Τὸ πρόβλημα παίρνει τὴν ἐξῆς θέση: Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὅτι ὑπάρχουν πάντοτε φιλόσοφοι, τὸ ὅτι γίνεται μάλιστα ὁ ἄνθρωπος φιλόσοφος, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποκρυσταλλώνεται σὲ τίποτε τὸ τελικὸ; Πῶς εἶνε δυνατόν, ἕνας ἄνθρωπος, πὺ διψᾷ γιὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ ἀναντίρροτο τῆς ἐπιστήμης; Πῶς εἶνε δυνατόν, ἕνας ἄνθρωπος, πὺ ἔχει νὰ ἐκφράσῃ κᾶτι, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν τελειότητα τῆς τέχνης; Πῶς συμβαίνει τέλος, ὅταν ζητᾷ κανεὶς τὸ Θεό, νὰ προτιμᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν πίστη; . . . Θέτοντας τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ Ἰωάννα Hersch, τὰ θέτει σ' ἄν ἐρωτήματα, πὺ τὴ δικαίωση τῆς φιλοσοφίας τὴν ἀποκαλύπτουν καὶ μέσα στὴν ἀπορία, πὺ διατυπώ-

νον. Στη φιλοσοφία δὲν φθάνει παρὰ μόνον ἐκεῖνος, πού ὑπερνικάει ἓνα μεγάλο δίλημμα. Ἔτσι ἐξηγεῖται αὐτό, πού εἶπαμε πιὸ πάνω, τὸ ὅτι δηλαδή ἡ φιλοσοφία ἔχει πάντα κάτι τὸ δεσμευτικὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ μέσα της. «Ἡ λύση τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος», λέει ἡ Ἰωάννα Hersch, «δὲν ἀφορᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ ἀντικείμενο (ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ πρόβλημα τὸ ἐπιστημονικὸ), δὲν ἀφορᾷ οὔτε τὸ ἔργο (ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ αἰσθητικὸ πρόβλημα), ἀλλ' ἀφορᾷ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ ὑποκείμενο καὶ σημαίνει κάτι τὸ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑποκειμένου». Ἡ φιλοσοφία ἔχει καὶ τὰ δυὸ νοήματα: τὸ βαθύτερο νόημα της εἶνε μιὰ ἀπόφαση τοῦ ὑποκειμένου, ἐνῶ τὸ φανερό της νόημα εἶνε ἡ γνώση ἐνὸς ἀντικειμένου. Ὁ φιλόσοφος βέβαια πρέπει ἀναγκαστικὰ ν' ἀφοσιωθῆ ἰσὺν δεύτερο νόημα καὶ νὰ ξεχάσῃ τὸ πρῶτο· πρέπει νὰ τὸ ξεχάσῃ, ὅπως κ' ἐκεῖνος, πού εἶνε ἀληθινὰ καλός, ξεχνάει νὰνε καλός.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο καθορίζει ἡ Ἰωάννα Hersch πιὸ συστηματικὰ τὴν ὀργανικὴ πλάνη, πού χρησιμεύει γιὰ βᾶθος τῆς φιλοσοφίας. Κάθε φιλόσοφος ξεκινάει ἀπ' τὴν πλάνη, ὅτι μπορεῖ ν' ἀποκρυσταλλώσῃ σὲ πάγιο σύστημα τὶς ἀλήθειες του, ὅτι οἱ ἀλήθειες του ἔχουν κάτι τὸ ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο κι' ὅτι μὲ τὸ δικό του τὸ σύστημα ἐλύθησαν ὀριστικὰ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἄλλοίμονο, ἂν δὲν ἦταν πλάνη αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Ἄν ἦταν ἀλήθεια αὐτό, πού φιντάζεται κάθε φιλόσοφος, θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχῃ ἡ φιλοσοφία. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἐπιστημονικὰ ἀναντίρρητο, μὰ τοῦ εἶνε εὐτυχῶς ἀδύνατο νὰ τὸ φθάσῃ. Παύοντας νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ ἢ ἀντιστρόφως πετυχαίνοντάς το, θὰ ἔφευγε—ἔτσι παρατηρεῖ πολὺ σωστά ἡ Ἰωάννα Hersch—ἀπ' τὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφίας. Ἐδῶ ὅμως γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ἀφοῦ στὴ φιλοσοφία δὲν πετυχαίνει κανεὶς ποτέ του ἐκεῖνο, πού ζητάει, ἀφοῦ δὲν φθάνει κανεὶς ποτέ σιτὴν συγκρότηση ἐνὸς ὀριστικοῦ συστήματος, δὲν σημαίνει τάχα κάθε φιλοσοφία κι' ἀπὸ μίαν ἀποτυχία; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαντᾷ ἡ Ἰωάννα Hersch καταφατικὰ, μὰ προσθέτει πολὺ σωστά κάτι τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ: Ἡ φιλοσοφία διακρίνεται βέβαια μόνον ἀρνητικὰ ἀπ' τὶς ἄλλες σφαῖρες τοῦ πνεύματος. Τὴν ὑπαρξὴ της τὴν προσδιορίζουν ὀρισμένες ἀνικανότητες. Ἀπ' τὴν ἐπιστήμη τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν τὰ καταφέρει νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἀποδεικτικὸ χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης. Ἀπ' τὴ θρησκεία τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν ἔχει τὴν πίστη, πού ἔχει ἡ θρησκεία. Ἀπ' τὴν τέχνη τὴν χωρίζει τὸ ὅτι δὲν τὰ καταφέρει νὰ φθάσῃ σιτὴν τελειότητα τοῦ καλλιτεχνήματος. Εἶνε ὅμως τάχα πραγματικὰ ἀρνητικὲς οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀνικανότητες τῆς φιλοσοφίας; Ὁχι! Στὴν «ἐπιστημονικὴ ἀνικανότητα» τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε ἓνα «θετικὸ νόημα». Ἄν ἦταν ἡ φιλοσοφία προσανατολισμένη πραγματικὰ, ὅπως νομίζουν οἱ φιλόσοφοι, σιτὴν λύση ἐνὸς προβλήματος ἀντικειμενικοῦ, ἂν ἦταν δηλαδή ἡ φιλοσοφία σὰν τὴν ἐπιστήμη, δὲν θὰ εἶχε ἡ φιλοσοφία τὴν πιθανότητα τῶν ρι-

ζικῶν ἐρωτημάτων καὶ ἀποφάσεων, δὲν θὰ ὑπῆρχε στὴ φιλοσοφία ἡ ἐλευθερία. Ὁ φιλόσοφος, προσανατολισμένος οὐσιαστικά (χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ) στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ ὄχι σὲ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ξεκινᾷ ἀπ' τὸ δίλημμα τοῦ νὰ ὑπάρξῃ ἢ νὰ μὴν ὑπάρξῃ. Τὸ δίλημμα εἶνε ριζικὸ κ' ἔτσι εἶνε καὶ ἡ ἀπόφαση, ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν ὑπερνίκησή του, ριζική. Ἡ ἐπιστήμη δὲν περιέχει τέτοιες ἀποφάσεις, γιατί τὰ προβλήματά της εἶνε ἀπρόσωπα. Κι' ἂν ἀκόμη ἐγκαταλείψῃ ἕνας ἐπιστήμονας τὴν ἐρευνά του, τὸ πρόβλημα, ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε, δὲν χάνεται. Θὰ τὸ λύσῃ ἄλλος. Ὁ ἐπιστήμονας δὲν βρίσκεται στὰ ὅρια τῆς ἀνυπαρξίας, ἀλλὰ μονάχα στὰ ὅρια τῆς πλάνης. Ἡ ἐπιστημονικὴ λοιπὸν ἀνεπάρκεια τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὸ θετικὸ νόημα, ὅτι φέρνει τὸν φιλόσοφο προσιὰ τὰ ριζικὰ ἐρωτήματα, τὸν ἀναγκάζει νὰ πάρῃ ριζικὲς ἀποφάσεις, τὸν κάνει μ' ἄλλα λόγια νὰ ζῆ μέσα στὴν πιὸ μεγάλη ἐλευθερία. Τὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία, παρ' ὅλα ὅσα δείχνει ἡ ἐπιφανεία της, εἶνε οὐσιαστικὰ προσανατολισμένη ὄχι σὲ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ἀλλὰ σὲ ριζικὰ ἐρωτήματα ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας τοῦ κάθε φιλοσόφου ὡς μοναδικοῦ προσώπου, αὐτὸ εἶνε, ποὺ κάνει κάθε προσπάθεια ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας στὸ βᾶθος ἀδύνατη. Στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξετάζονται στὴν ἐξέλιξή τους τὰ ἀντικειμενικὰ προβλήματα, ποὺ εἶνε μονάχα ἡ πρόσοψη τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων. Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει στὴ θεωρία (στὶς λύσεις ποὺ δίνονται στ' ἀντικειμενικὰ προβλήματα). Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει στὴν ἀπόφαση, ποὺ παίρνει ὁ φιλόσοφος, ὑπερνικώντας τὸ δίλημμα ἀνάμεσα στὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἀνυπαρξία. Γι' αὐτὸ δὲν παύει νὰ ἔχῃ οὐσιαστικὴ σημασία γιὰ μᾶς καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἀκόμα λύση σ' ἕνα ἀντικειμενικὸ πρόβλημα, ἐφ' ὅσον ἡ λύση αὐτὴ εἶνε ἀπλῶς ἡ πρόφαση καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἔνδυμα, ποὺ καλύπτει τὴν διλημματικὴ κ' ἀποφασιστικὴ ζωὴ ἐνὸς φιλοσόφου.

Ὅπως ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνεπάρκεια, ἔτσι καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀτέλεια τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν ἀξία τῆς τῆ θετικῆς. Ἡ θετικὴ τῆς ἀξία ἐγκτεται στὸ ὅτι ὁ ἀγῶνας στὴ φιλοσοφία εἶνε ἀκατάπαυστος. Τὴν αἰσθητικὴ ἀτέλεια τῆς φιλοσοφίας τὴν διαπιστώνει κανεὶς μόνο, ἂν τὴν κοιτάξῃ ἀπ' ἔξω. Ἄν ἀντιθέτως τὴν κοιτάξῃ κανεὶς τὴ φιλοσοφία ἀπὸ μέσα, τὸ ἐλάττωμα ἐμφανίζεται ἀναγκαῖο. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἕνα «γίγνεσθαι», εἶνε—ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ ἡ Ἰωάννη Hersh—μιά διαρκῆς «γένεσις εἰς οὐσίαν» (σύμφωνα μὲ τὴν Πλατωνικὴ ἔκφραση). Ἡ φιλοσοφία εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε μιὰ διαρκῆς προσπάθεια, ἡ αἰώνια προσπάθεια γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ κάτι, ποὺ δὲν εἶνε πραγματοποιησίμο. Ὁ ἴδιος λόγος ποὺ δίνει θετικὴ ἀξία στὴν αἰσθητικὴ ἀτέλεια, ὁ ἴδιος δίνει θετικὴ ἀξία καὶ στὴν θρησκευτικὴ ἀβεβαιότητα, στὴν «ἐπισφαλῆ» ὑπαρξὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ πίστη, ὅπως καὶ ἡ τέχνη, πηδαίει ἔξω ἀπὸ τὸ χρόνο, στὴν αἰωνιότητα. Ἡ φιλοσοφία ἐγκτεται σὲ μιὰ ὑπεράνθρωπη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὸ χρόνο, ἔχει-

ται σὲ μιὰ διαρκῆ τάση πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Πολὺ σωστὰ βέβαια παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch, ὅτι μὲ τὴ διάκριση, ποὺ κάνουμε ἀνάμεσα στὴ θρησκεία καὶ στὴ φιλοσοφία, δὲν ζητᾶμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι στὴ φιλοσοφία δὲν ὑπάρχει καμμιά πίστις κι' ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἐμπνευση ἀρκεῖ γιὰ νὰ σβύσῃ τὸ φιλοσοφικὸ χαρακτῆρα μιᾶς προσπάθειας. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Κάθε φιλοσοφία περιέχει καὶ μιὰ πίστις. Ποτέ του ὅμως δὲν γάνεται ὁ φιλόσοφος μέσ' στὴν θεότητα. Ἡ πίστις τοῦ φιλοσόφου—μιὰ πίστις, ποὺ ὑπάρχει ἀσυνείδητα καὶ σὲ ὅσους τὴν ἀρνοιοῦνται—στρέφεται μόνο πρὸς τὸ «κενόν», ποὺ κάνει δυνατὴ τὴν ἐλευθερία, δηλαδὴ τὶς ριζικὲς ἀποφάσεις. Αὐτὸ τὸ κενὸ εἶνε τὸ μόνο ἀντικείμενο, ποὺ ἐμπνέει τὴν πίστις τοῦ φιλοσόφου.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο—καὶ μ' αὐτὸ τελειώνει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου της—προσπαθεῖ ἡ Ἰωάννα Hersch μ' ἓνα τρόπο ἐξαιρετικὰ πετυχημένο καὶ πνευματικὰ ζωντανὸ νὰ δείξῃ ἐπάνω σ' ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα, ἐπάνω στὸ σύστημα τοῦ Ἐγέλου, ποὺ εἶνε τὸ τελευταῖο μεγάλο δογματικὸ σύστημα, τὴν διάσταση ἀνάμεσα στὴν πρόσοψη καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ὑπόσταση τοῦ συστήματος, ἀνάμεσα στὴν πλάνη καὶ στὴν ἀλήθειά του, ἀνάμεσα στὴν θεωρητικὴ του ἀλήθεια, ποὺ εἶνε ἀνύπαρκτη, καὶ στὴν μεταφυσικὴ του ἀλήθεια. Ὡς μεταφυσικὴ ἀλήθεια χαρακτηρίζει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴν ἀλήθεια ποὺ πραγματοποιεῖ ὁ φιλόσοφος, χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ, ὅχι μὲ τὴν γνώση του, μὰ μὲ τὴν ριζικὴ ἀπόφασή του, μὲ τὴν ἀπόφαση, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ὑπόστασή του ὀλόκληρη.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου της, γράφει ἡ Ἰωάννα Hersch μιὰν ἱστορία τῆς πλάνης, ποὺ χρησιμεύει ὡς βᾶθρο τῆς φιλοσοφίας, ξεχωρίζοντας τοὺς κυριώτερους σταθμούς, ποὺ ἐσημειώθηκαν στὴν ἀποκάλυψη εἰδικῶς τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης. Σὰν τέτοιους σταθμούς βλέπει ἡ Ἰωάννα Hersch κ' ἐξετάζει τὸν Πλάτωνα, τὴν ὄντολογικὴ ἀπόδειξη τοῦ Ἁγίου Ἀνσέλμου, τὸν Καρτέσιο, τὸν Κάντ, τὸν Νίτσε, τὸν Κίρκεγκαρντ καὶ τελευταῖο τὸν Karl Jaspers, ποὺ ἡ φιλοσοφία του ἔγκειται ἀκριβῶς στὴν ἀπόλυτα πιά συνειδητὴ ἀποκάλυψη τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης. Μὲ τὸν Jaspers ἀκριβῶς ἐσημειώθηκε, μέσα σὲ μιὰ μορφὴ φιλοσοφικὴ, ἡ συστηματικὴ ἀποκάλυψη τῆς πλάνης, ποὺ ἐχρησίμευε ὡς βᾶθρο τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ ὡς βᾶθρο τῆς μεταφυσικῆς ἀλήθειας, ποὺ ὑπάρχει μέσα σὲ κάθε φιλοσοφία. Σ' ἓνα ὀλόκληρο κεφάλαιο ἀναλύει ἡ Ἰωάννα Hersch τὴν φιλοσοφία τοῦ Jaspers καί, ἀναλύοντάς την, κατορθώνει κάτι δύσκολο κι' ἐξαιρετικόν. Στὸ τέλος ὅμως γεννιέται τὸ ἐρώτημα: τώρα, ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἡ ὀργανικὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας, τὸ ἀναγκαῖο αὐτὸ βᾶθρο, ποὺ δύομιση χιλιάδες χρόνια ἐχρησιμοποίησε ἡ μεταφυσικὴ ἀλήθεια, τώρα ποὺ ἔλειψε πιά ἡ ἀναγκαῖα πλάνη, τί θ' ἀπογίνῃ ἡ φιλοσοφία; Θὰ μπορέσῃ τάχα νὰ συνεχίσῃ τὴν ὑπαρξή της; Ἄν ἐδοκίμαζε νὰ μᾶς εἰπῇ ἡ Ἰωάννα Hersch, ποιά θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ μορφὴ τῆς φιλοσοφίας, ἔπειτα ἀπ' τὴν ἀποκάλυψη τῆς ὀργανικῆς τῆς πλάνης, θὰ ἐχά-

ραζε γραμμὲς στὸ κενό. Ἡ Ἰωάννα Hersch μᾶς ἐκφράζει ἀπλῶς στὶς τελευταῖες φράσεις τοῦ βιβλίου της τὴν ἐμπιστοσύνη της στὶς ἄπειρες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Κάποια θὰ εἶνε ἡ νέα μορφή, πὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ φιλοσοφία γιὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἐκφράζεται. Πάντως ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ λείψῃ. Κάποιες ἀποφάσεις θὰ εἶνε ἀναγκασμένοις πάντα νὰ πάρῃ ὁ ἄνθρωπος στὰ ὅρια, πὺ χωρίζουν τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία!

* * *

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Karl Jaspers, τοῦ διδασκάλου τῆς Ἰωάννας Hersch, ἀποκαλύπτοντας συστηματικὰ πᾶ τὴν ὀργανικὴ πλάνη τῆς φιλοσοφίας, ἐμφανίζεται ὡς ἡ φιλοσοφία ἡ προικισμένη μὲ τὴν πιὸ τραγικὴ εἰλικρίνεια, πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ. Ἐχρειάσθηκε βέβαια νὰ προηγηθῇ ὁ Νίτσε γιὰ νὰ ῥθῃ, ἔπειτα ἀπ' τὸν δημιουργικὸν αὐτὸν ἀρνητῆ, ὁ Jaspers. Ὁ Νίτσε ὅμως, ἂν καὶ ἔδωσε τὴν λαμπρύτερη ποιητικὴ μορφή στὴν ἀποκάλυψη τῆς φιλοσοφικῆς πλάνης, δὲν ξεκίνησε ἀπ' τὴν συγκεκριμένη αὐτὴ πρόθεση, δὲν ξεκίνησε φιλοσοφικὰ ἀπ' τὴν πρόθεση αὐτή, οὔτε ἔφθασε φιλοσοφικὰ στὴν πραγματοποίησή της. Ὁ Jaspers εἶνε ἐκεῖνος πὺ ἔκαμε τὸ φιλοσοφικὰ συνειδητὸ αὐτὸ βῆμα. Στὴ φιλοσοφία του—μέσα σ' ἓνα ἀπ' τὰ πυκνότερα φιλοσοφικὰ συστήματα, πὺ ἐγνώρισε ἡ ἱστορία τοῦ νεωτέρου πνεύματος—παίρνει ὡς ἔννοια μιὰ κεντρικὴ σημασία ἡ «ἀποτυχία» καὶ μάλιστα (αὐτὸ εἶνε τὸ σημαντικό) ὄχι ἡ ἀποτυχία στὴν καθημερινὴ ζωὴ, ὄχι τὸ παραπάτημα, πὺ γίνεται στὸν τυχαῖο μας δρόμο, ἀλλὰ ἡ ἀποτυχία στὶς πιὸ ριζικὲς ἀποφάσεις καὶ στὶς πιὸ μεγάλες ὁδοιπορίες τῆς ζωῆς μας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Jaspers εἶνε ἐκείνη, πὺ βρίσκεται καὶ συνειδητὰ στὸ ὅριο ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴν ἀνυπαρξία. Ἡ συνείδηση τοῦ ὁρίου εἶνε μέσα στὸν Jaspers τὸ πιὸ δυνατὸ φιλοσοφικὸ κίνητρο, εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, δὲν εἶνε ὅμως οὔτε ἡ ἀρχὴ μονάχη της, οὔτε τὸ τέλος μόνο του. Ὁ Jaspers δὲν εἶνε ἀπλῶς ἓνας πεσσιμιστής. Ἡ ἀποτυχία καὶ τὸ ὅριο, μ' ἄλλα λόγια τὸ τέλος ὑπάρχει στὸν Jaspers ὡς ἀνάγκη τῆς ζωῆς, δηλαδὴ ὡς συμπλήρωμα, ἃς ποῦμε μάλιστα ὡς προϋπόθεση κάθε ἀρχῆς!